

İQTİSADI İSLAHATLARIN YAŞIL PARADOKSU: AZƏRBAYCANDA DÖVRÜYYƏVİ İQTİSADIYYATA KEÇİDİN İNSTİTUSİONAL VƏ DAVRANIŞ ÇAĞIRIŞLARI

DOI: [10.71447/2413-7235-2026-1-75](https://doi.org/10.71447/2413-7235-2026-1-75)

Nigar İ. Bağırzadə

Magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti- (UNEC)

E-mail: baghirzadenigar@gmail.com

ORCID : 0009-0002-0036-128X

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid kontekstində həyata keçirilən iqtisadi islahatların institusional və davranış aspektləri kompleks şəkildə təhlil edilir. Tədqiqatın əsas məqsədi normativ-hüquqi çərçivə ilə real iqtisadi davranışlar arasında mövcud olan uyğunsuzluqları müəyyənləşdirmək, həmçinin yaşıl iqtisadiyyat siyasətinin tətbiqi prosesində ortaya çıxan “yaşıl paradoks” fenomenini konseptual olaraq əsaslandırmaqdır. Araşdırma çərçivəsində strateji dövlət sənədləri, institusional mexanizmlər və iqtisadi subyektlərin davranış xüsusiyyətləri müqayisəli şəkildə qiymətləndirilmişdir. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat və dövrüyyəvi modelə keçid istiqamətində mühüm strateji sənədlər və institusional təşəbbüslər formalaşdırılsa da, onların praktiki tətbiqi bir sıra institusional və davranış məhdudiyyətləri ilə müşayiət olunur. Xüsusilə iqtisadi stimullaşdırma alətlərinin yetərli səviyyədə inkişaf etməməsi, bazar iştirakçılarının yeni iqtisadi modellərə uyğunlaşma səviyyəsinin aşağı olması və idarəetmə strukturları arasında koordinasiya problemləri dövrüyyəvi iqtisadiyyat prinsiplərinin geniş tətbiqini ləngidən əsas amillər kimi müəyyən edilmişdir. Bu vəziyyət normativ yanaşma ilə faktiki iqtisadi davranışlar arasında ziddiyyət yaradır ki, bu da tədqiqatda “yaşıl paradoks” kimi xarakterizə olunur. Məqalədə institusional koordinasiyanın gücləndirilməsi, iqtisadi təşviq mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və davranış yönümlü siyasət alətlərinin tətbiqi istiqamətində elmi əsaslandırılmış təkliflər irəli sürülür. Tədqiqatın elmi yeniliyi Azərbaycanda dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid prosesində “yaşıl paradoks” anlayışının sistemli şəkildə əsaslandırılması və institusional–davranış qarşılıqlı təsir modelinin təqdim edilməsindən ibarətdir. Nəticə olaraq müəyyən edilmişdir ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçidin effektivliyi institusional koordinasiya, iqtisadi stimullar və iqtisadi subyektlərin davranış uyğunlaşmasının paralel və qarşılıqlı şəkildə inkişaf etməsindən asılıdır.

Açar sözlər: *dövrüyyəvi iqtisadiyyat, yaşıl iqtisadiyyat, iqtisadi islahatlar, institusional mexanizmlər, davranış baryerləri, davamlı inkişaf.*

THE GREEN PARADOX OF ECONOMIC REFORMS: INSTITUTIONAL AND BEHAVIORAL CHALLENGES OF AZERBAIJAN'S TRANSITION TO A CIRCULAR ECONOMY

Nigar İ. Baghirzade

Master's Student, Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

E-mail: baghirzadenigar@gmail.com

ORCID: 0009-0002-0036-128X

Abstract

The article analyzes the institutional and behavioral aspects of economic reforms implemented in Azerbaijan in the context of the transition to a circular economy. The main objective of the study is to identify inconsistencies between the normative–legal framework and actual economic behavior, as well as to conceptually substantiate the phenomenon of the “green paradox” that emerges during the implementation of green economy policies. Within the scope of the research, strategic state documents, institutional mechanisms, and behavioral characteristics of economic actors are comparatively evaluated. The research findings indicate that although important strategic documents and institutional initiatives aimed at the development of a green economy and the transition to a circular model have been formed in Azerbaijan, their practical implementation is accompanied by a number of institutional and behavioral limitations. In particular, the insufficient development of economic incentive instruments, the relatively low level of adaptation of market participants to new economic models, and coordination problems among governance institutions are identified as key factors slowing down the widespread implementation of circular economy principles. This situation creates a contradiction between normative approaches and actual economic behavior, which is characterized in the study as the “green paradox”. The article proposes scientifically grounded recommendations aimed at strengthening institutional coordination, improving economic incentive mechanisms, and introducing behavior-oriented policy instruments. The scientific novelty of the study lies in the systematic conceptualization of the “green paradox” in the process of Azerbaijan's transition to a circular economy and in the presentation of a model of institutional–behavioral interaction. The study concludes that the effectiveness of the transition to a circular economy depends on the parallel development of institutional coordination, economic incentives, and behavioral adaptation of economic actors.

Keywords : *circular economy, green economy, economic reforms, institutional mechanisms, behavioral barriers, sustainable development.*

ЗЕЛЁНЫЙ ПАРАДОКС ЭКОНОМИЧЕСКИХ РЕФОРМ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ПОВЕДЕНЧЕСКИЕ ВЫЗОВЫ ПЕРЕХОДА АЗЕРБАЙДЖАНА К ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Нигяр И. Багирзаде

Магистрант, Азербайджанский государственный экономический университет (UNEC):

3-почта: baghirzadenigar@gmail.com

ORCID: 0009-0002-0036-128X

Резюме

В статье комплексно анализируются институциональные и поведенческие аспекты экономических реформ, реализуемых в Азербайджане в контексте перехода к циркулярной экономике. Основная цель исследования заключается в выявлении несоответствий между нормативно-правовой базой и реальным экономическим поведением, а также в концептуальном обосновании феномена «зеленого парадокса», возникающего в процессе реализации политики зеленой экономики. В рамках исследования проведена сравнительная оценка стратегических государственных документов, институциональных механизмов и поведенческих особенностей экономических субъектов. Результаты исследования показывают, что, несмотря на формирование в Азербайджане важных стратегических документов и институциональных инициатив, направленных на развитие зеленой экономики и переход к циркулярной модели, их практическая реализация сопровождается рядом институциональных и поведенческих ограничений. В частности, недостаточное развитие инструментов экономического стимулирования, относительно низкий уровень адаптации участников рынка к новым экономическим моделям, а также проблемы координации между управленческими структурами определены как основные факторы, замедляющие широкое внедрение принципов циркулярной экономики. Данная ситуация формирует противоречие между нормативными подходами и фактическим экономическим поведением, что в исследовании характеризуется как «зеленый парадокс». В статье предлагаются научно обоснованные рекомендации по усилению институциональной координации, совершенствованию механизмов экономического стимулирования и внедрению поведенчески ориентированных инструментов политики. Научная новизна исследования заключается в системном обосновании понятия «зеленого парадокса» в процессе перехода Азербайджана к циркулярной экономике, а также в представлении модели институционально-поведенческого взаимодействия. В результате установлено, что эффективность перехода к циркулярной экономике зависит от параллельного развития институциональной координации, экономических стимулов и поведенческой адаптации экономических субъектов.

Ключевые слова : циркулярная экономика, зелёная экономика, экономические реформы, институциональные механизмы, поведенческие барьеры, устойчивое развитие.

GİRİŞ

Son onilliklərdə qlobal iqtisadi sistemin xətti istehsal–istehlak modeli (“istehsal et–istifadə et–at” prinsipi) resursların sürətli tükənməsi, ətraf mühitin çirkənməsi və ekoloji risklərin artması ilə müşayiət olunur. Ənənəvi iqtisadi artım modeli qısa müddətli səmərəlilik yaratsa da, onun resurs tutumlu xarakteri uzunmüddətli perspektivdə dayanıqlı inkişaf məqsədləri ilə ziddiyyət təşkil edir (OECD, 2021; World Bank, 2022). Bu ziddiyyət iqtisadi siyasətin prioritetlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsini zəruri etmişdir. Belə şəraitdə dövrüyyəvi iqtisadiyyat konsepsiyası alternativ inkişaf modeli kimi formalaşmışdır (European Commission, 2020; Ellen MacArthur Foundation, 2021). Geissdoerfer və digərlərinin yanaşmasına görə, dövrüyyəvi iqtisadiyyat davamlı inkişafın yeni paradıması kimi çıxış edir və iqtisadi sistemlərin struktur transformasiyasını tələb edir (Geissdoerfer və b., 2017). Bu model resursların təkrar istifadəsi, tullantıların minimuma endirilməsi və iqtisadi dəyərin sistem daxilində daha uzun müddət saxlanılması prinsiplərinə əsaslanır (Ellen MacArthur Foundation, 2019; 2021). Dövrüyyəvi yanaşma yalnız texnoloji yenilənmə ilə məhdudlaşmır. Lieder və Rashid qeyd edirlər ki, bu modelin uğurlu tətbiqi institusional mexanizmlərin və bazar alətlərinin uyğunlaşdırılmasını tələb edir (Lieder & Rashid, 2016). Başqa sözlə, normativ çərçivə ilə real iqtisadi davranış arasında uyğunluq təmin olunmadıqda sistemli nəticələr əldə etmək çətinləşir. Azərbaycanda da yaşıl iqtisadiyyat və dayanıqlı inkişaf istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində dayanıqlı və rəqabətqabiliyyətli iqtisadi modelin formalaşdırılması əsas strateji istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilmişdir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2021). Bu yanaşma ölkədə yaşıl transformasiyanın institusional əsaslarının yaradıldığını göstərir. Lakin normativ-hüquqi bazanın genişləndirilməsinə baxmayaraq, dövrüyyəvi iqtisadi modelin praktik tətbiqi hələ də gözlənilən səviyyədə nəticə vermir (World Bank, 2022; OECD, 2021). OECD-nin araşdırmalarında da göstərilir ki, yaşıl keçid prosesində əsas problemlərdən biri siyasət sənədləri ilə real bazar davranışı arasındakı uyğunsuzluqdur (OECD, 2021). UNEP-in son hesabatında da qeyd olunur ki, resurs istifadəsinin artım tempi qlobal ekoloji riskləri daha da gücləndirir və struktur islahatları zəruri edir (World Bank, 2022). Bu vəziyyət “yaşıl paradoks” fenomeni ilə izah oluna bilər və institusional mexanizmlərlə iqtisadi subyektlərin davranış modelləri arasında balansın pozulması ilə əlaqələndirilir (Geissdoerfer və b., 2017). Bu baxımdan, məqalənin məqsədi Azərbaycanda dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid prosesində həyata keçirilən iqtisadi islahatların institusional quruluşunu və davranış mexanizmlərini təhlil etmək, mövcud ziddiyyətləri sistemli şəkildə qiymətləndirmək və “yaşıl paradoks” anlayışını elmi cəhətdən əsaslandırmaqdır.

METODOLOGİYA

Bu tədqiqatda Azərbaycanda dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçidin institusional və davranış aspektlərini sistemli şəkildə təhlil etmək məqsədilə çoxsəviyyəli metodoloji yanaşma tətbiq edilmişdir. Tədqiqat konseptual, müqayisəli və sistemli analiz metodlarının integrasiyasına əsaslanır və kompleks iqtisadi proseslərin çoxölçülü xarakterini nəzərə almağa imkan verir. Konseptual analiz çərçivəsində dövrüyyəvi iqtisadiyyat və “yaşıl paradoks” anlayışlarının nəzəri əsasları sistemləşdirilmiş, mövcud elmi yanaşmalar müqayisəli şəkildə təhlil olunaraq ümumiləşdirilmişdir (European Commission, 2020). Bu yanaşma mövzunun nəzəri çərçivəsinin formalaşdırılmasına və əsas anlayışların dəqiqləşdirilməsinə imkan yaratmışdır. Müqayisəli analiz metodu vasitəsilə beynəlxalq təcrübə ilə Azərbaycanın institusional mühiti arasında paralellər aparılmış, müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan dövrüyyəvi iqtisadiyyat modellərinin effektivliyi qiymətləndirilmişdir. Bu yanaşma Azərbaycanın mövcud iqtisadi və institusional şəraitinin qlobal tendensiyalarla müqayisədə hansı mərhələdə olduğunu müəyyən etməyə imkan vermişdir. Eyni zamanda institusional analiz yanaşması tətbiq edilərək normativ-hüquqi baza, dövlət siyasətləri, idarəetmə strukturları və iqtisadi təşviq

mexanizmləri kompleks şəkildə qiymətləndirilmişdir. Bu çərçivədə dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tətbiqinə təsir edən əsas institusional məhdudiyyətlər və struktur problemlər müəyyən edilmişdir. Davranış iqtisadiyyatı yanaşması çərçivəsində işə istehlakçı və istehsalçıların qərarvermə modelləri, ekoloji şüur səviyyəsi və iqtisadi davranış motivasiyaları təhlil olunmuşdur (UNEP, 2023). Bu yanaşma dövrüyyəvi iqtisadiyyatın yalnız institusional deyil, eyni zamanda sosial və davranış aspektlərinin də nəzərə alınmasının vacibliyini göstərir. Tədqiqatda ikinci dərəcəli məlumat mənbələri – beynəlxalq təşkilatların hesabatları, elmi məqalələr və milli strateji sənədlər geniş şəkildə istifadə edilmişdir (OECD, 2021; World Bank, 2022; UNEP, 2023). Məlumatların seçilməsi zamanı onların aktuallığı, etibarlılığı və beynəlxalq səviyyədə tanınmış mənbələrə əsaslanması əsas meyar kimi götürülmüşdür. Empirik əsaslandırmanın gücləndirilməsi məqsədilə mövcud statistik göstəricilərin interpretasiyası aparılmış və əsas iqtisadi indikatorlar üzrə müqayisəli təhlil həyata keçirilmişdir. Bu yanaşma nəzəri nəticələrin real iqtisadi göstəricilərlə uyğunluğunu qiymətləndirməyə imkan vermişdir. Tətbiq olunan metodoloji yanaşma tədqiqatın sistemliliyini və ardıcılığını təmin etməklə yanaşı, əldə edilən nəticələrin elmi əsaslılığını artırır. Seçilmiş metodlar institusional, iqtisadi və davranış amillərinin qarşılıqlı təsirini vahid analitik çərçivədə qiymətləndirməyə imkan verir. Bundan əlavə, istifadə olunan metodoloji çərçivə digər ölkələr və iqtisadi sistemlər üçün də tətbiq oluna bilən ümumiləşdirilmiş yanaşma təqdim edir ki, bu da tədqiqatın nəticələrinin təkrar edilə bilməsini və müqayisəli analizlər üçün yararlılığını təmin edir. Tədqiqatın tətbiq edilən metodoloji yanaşması nəticələrin məntiqi ardıcılıqla formalaşdırılmasına və onların empirik əsaslarla təsdiqlənməsinə imkan vermişdir.

Dövrüyyəvi iqtisadiyyatın nəzəri əsasları

Dövrüyyəvi iqtisadiyyat anlayışı ənənəvi xətti iqtisadi modelə alternativ olaraq formalaşmış və resursların səmərəli istifadəsinə əsaslanan sistemli yanaşmanı ifadə edir (Kirchherr et al., 2018). Ənənəvi xətti model “resursların çıxarılması – istehsal – istehlak – tullantı” ardıcılığı ilə xarakterizə olunur və iqtisadi artım əsasən ilkin resursların intensiv istifadəsi hesabına təmin edilir. Bu model uzunmüddətli perspektivdə həm ekoloji, həm də iqtisadi baxımdan davamlı hesab olunmur. Kirchherr və digərlərinin apardığı tədqiqatlara əsasən, dövrüyyəvi iqtisadiyyat anlayışı yalnız tullantıların azaldılması ilə məhdudlaşmır, əksinə, iqtisadi sistemin bütöv transformasiyasını nəzərdə tutur (Kirchherr et al., 2017). Bu yanaşma istehsal və istehlak proseslərinin yenidən qurulmasını, resurs axınlarının optimallaşdırılmasını və iqtisadi fəaliyyətin ekoloji məhdudiyyətlər çərçivəsində təşkilini tələb edir. Beləliklə, dövrüyyəvi iqtisadiyyat iqtisadi, ekoloji və sosial komponentlərin qarşılıqlı integrasiyasına əsaslanan kompleks sistem kimi çıxış edir (European Environment Agency, 2022). Dövrüyyəvi iqtisadiyyat modelində əsas məqsəd iqtisadi dəyərin mümkün qədər uzun müddət sistem daxilində saxlanılmasıdır. Ellen MacArthur Foundation tərəfindən irəli sürülən yanaşmaya görə, məhsulların dizayn mərhələsindən etibarən onların təkrar istifadəsi, təmiri, yenidən emalı və resurs dövrüyyəsinə qaytarılması nəzərə alınmalıdır (Ellen MacArthur Foundation, 2019). Bu prinsip tullantı anlayışını minimuma endirməklə yanaşı, resurs axınlarının qapalı dövr üzrə təşkilini təmin edir və iqtisadi sistemin dayanıqlığını artırır. Bununla yanaşı, dövrüyyəvi iqtisadiyyat yalnız texnoloji və istehsal yanaşması deyil, həm də institusional və davranış transformasiyasını tələb edən kompleks model kimi qiymətləndirilir (Kirchherr et al., 2018; European Environment Agency, 2022). Bu baxımdan, dövlət siyasətləri, normativ-hüquqi baza və iqtisadi təşviq mexanizmləri ilə yanaşı, istehlakçı və istehsalçı davranışlarının dəyişməsi də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Geissdoerfer və digərləri dövrüyyəvi iqtisadiyyatı davamlı inkişafın yeni paradigması kimi qiymətləndirərək onun iqtisadi, ekoloji və sosial ölçülərinin qarşılıqlı əlaqədə olduğunu vurğulayırlar (Geissdoerfer et al., 2017). Bu yanaşma göstərir ki, dövrüyyəvi model yalnız ekoloji məqsədlərə xidmət etmir, eyni zamanda uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlılığın təmin olunmasına yönəlmişdir. Resurs səmərəliliyi konsepsiyası dövrüyyəvi iqtisadiyyatın əsas metodoloji dayaqlarından biri hesab olunur. OECD-nin

hesabatlarında qeyd edilir ki, resurs məhsuldarlığının artırılması iqtisadi artımın ekoloji təsirlərdən qismən ayrılmasına imkan yaradır (OECD, 2021). Eyni zamanda beynəlxalq hesabatlarda vurğulanır ki, qlobal resurs istifadəsinin artım tempi mövcud xətti modelin davamlı olmadığını göstərir və sistemli transformasiyanı zəruri edir (UNEP, 2023; World Bank, 2022). Avropa Komissiyasının Dövrüyyəvi İqtisadiyyat üzrə Fəaliyyət Planında istehsal və istehlak zəncirinin bütün mərhələlərində sistemli yanaşmanın tətbiqi xüsusi vurğulanır (European Commission, 2020). Bu çərçivədə məhsul dizaynı, istehsal prosesi, istehlak mərhələsi və tullantıların idarə olunması bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan vahid sistem kimi nəzərdən keçirilir. Bununla yanaşı, Lieder və Rashid qeyd edirlər ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyatın praktik tətbiqi zamanı əsas çətinliklərdən biri institusional mexanizmlərlə bazar davranışı arasındakı uyğunsuzluqdur (Lieder & Rashid, 2016). Texnoloji imkanların mövcudluğu belə, əgər iqtisadi təşviq mexanizmləri və normativ baza adekvat şəkildə uyğunlaşdırılmayıbsa, gözlənilən nəticələrin əldə olunmasını məhdudlaşdırır bilər. Beləliklə, aparılmış nəzəri təhlil göstərir ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyat yalnız resursların səmərəli istifadəsinə deyil, həm də institusional mexanizmlərin uyğunlaşdırılmasına və iqtisadi subyektlərin davranış transformasiyasına əsaslanır. Bu baxımdan, nəzəri çərçivənin empirik realıqla müqayisəli şəkildə təhlili xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və tədqiqatın növbəti mərhələsində aparılan empirik analiz üçün əsas yaradır.

Azərbaycanda yaşıl iqtisadi islahatların mövcud vəziyyəti

Son illərdə Azərbaycanda iqtisadi inkişaf strategiyasında dayanıqlılıq və ekoloji təhlükəsizlik məsələləri prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilmişdir. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” sənədində dayanıqlı və rəqabətqabiliyyətli iqtisadi modelin formalaşdırılması, resurs səmərəliliyinin artırılması və ətraf mühitin qorunması əsas hədəflər kimi müəyyən edilmişdir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2021). Bu sənəd yaşıl iqtisadi transformasiyanın institusional əsaslarının formalaşdırıldığını göstərir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid yalnız normativ sənədlərlə deyil, həm də effektiv iqtisadi təşviq mexanizmləri ilə müşayiət olunmalıdır (OECD, 2021; World Bank, 2022). Dünya Bankının araşdırmalarında qeyd olunur ki, yaşıl keçidin uğurlu olması üçün dövlət siyasəti, bazar mexanizmləri və maliyyə alətləri qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərməlidir (World Bank, 2022). Bu baxımdan, Azərbaycanda aparılan islahatlar qlobal tendensiyalarla uyğun istiqamətdə inkişaf etməkdədir. Tullantıların idarə olunması sahəsində atılan addımlar yaşıl islahatların əsas istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir (European Commission, 2020; UNEP, 2023). Məişət və sənaye tullantılarının toplanması və emalı üzrə infrastrukturun təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir. Avropa Komissiyasının Dövrüyyəvi İqtisadiyyat üzrə Fəaliyyət Planında tullantıların mənbəyində azaldılması və təkrar emalın genişləndirilməsi prioritet kimi göstərilir (European Commission, 2020). Bu yanaşma ölkədə tətbiq edilən siyasət istiqamətləri ilə konseptual uyğunluq təşkil edir. Enerji sektorunda alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı da yaşıl iqtisadi keçidin mühüm komponentidir. OECD-nin hesabatlarında qeyd edilir ki, enerji sektorunda diversifikasiya və resurs məhsuldarlığının artırılması uzunmüddətli iqtisadi dayanıqlılığın təmin olunmasında mühüm rol oynayır (OECD, 2021). Azərbaycanda günəş və külək enerjisi layihələrinin genişləndirilməsi bu istiqamətdə atılmış addımlar kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin aparılan islahatlara baxmayaraq, dövrüyyəvi iqtisadiyyatın sistemli tətbiqi hələ tam formalaşmış mexanizmə malik deyildir. Ellen MacArthur Foundation vurğulayır ki, dövrüyyəvi modelin effektivliyi istehsal və istehlak zəncirinin bütün mərhələlərinin integrasiyasından asılıdır (Ellen MacArthur Foundation, 2019). Azərbaycanda işə təkrar emal bazarının məhdud inkişaf səviyyəsi və iqtisadi stimulların kifayət qədər güclü olmaması bu integrasiyanı çətinləşdirir. Bundan əlavə, Lieder və Rashid-in tədqiqatları göstərir ki, institusional mexanizmlərlə real bazar davranışı arasında uyğunsuzluq olduqda dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tətbiqi ləngiyir (Lieder & Rashid, 2016). UNEP-in son hesabatında da vurğulanır ki, struktur dəyişikliklər iqtisadi və davranış uyğunlaşması

ilə paralel aparılmadıqda yaşıl keçid prosesi gözlənilən nəticəni vermir (World Bank, 2022). Beləliklə, ölkədə yaşıl iqtisadi transformasiya istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır, lakin dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tam sistemli tətbiqi üçün institusional koordinasiyanın və iqtisadi təşviq mexanizmlərinin daha da gücləndirilməsi zəruridir.

Cədvəl 1. Azərbaycanca Dövrüyyəvi İqtisadiyyata Keçidin İnstitusional və Davranış Baryerləri və Onların Siyasət Alətləri ilə Aradan Qaldırılması

Problem sahəsi	Struktur və institusional baryerlər (səbəb–nəticə əlaqəsi)	Siyasət alətləri və institusional müdaxilə mexanizmləri
İnstitusional koordinasiya	Dövlət qurumları arasında üfqi və şaquli koordinasiya mexanizmlərinin zəifliyi, funksional təkrarlanma və informasiya axınlarının fragmentasiyası nəticəsində resurs idarəçiliyində sistemli səmərəsizlik yaranır.	Yaşıl iqtisadiyyat üzrə vahid koordinasiya çərçivəsinin yaradılması, sahələarası əlaqələndirmə şurasının formalaşdırılması və vahid rəqəmsal idarəetmə platforması vasitəsilə institusional məlumat mübadiləsinin inteqrasiyası.
Normativ-hüquqi baza	Mövcud qanunvericiliyin xətti iqtisadi modelə əsaslanması, “tullantı” və “ikincili xammal” anlayışları arasında hüquqi fərqləndirmənin qeyri-müəyyənliyi və normativ çərçivənin dövrüyyəvi prinsiplərə tam uyğunlaşdırılmaması.	Dövrüyyəvi iqtisadiyyat haqqında xüsusi qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, tullantıların resurs kimi yenidən təsnifatını təmin edən hüquqi mexanizmlərin tətbiqi və “end-of-waste” kriteriyalarının milli standartlara inteqrasiyası.
İqtisadi təşviq mexanizmləri	Xətti istehsal modellərinin iqtisadi baxımdan daha əlverişli olması, yaşıl maliyyə alətlərinə çıxışın məhdudluğu və dövrüyyəvi fəaliyyətlər üçün fiskal stimulların yetərli səviyyədə inkişaf etməməsi.	Genişləndirilmiş İstehsalçı Məsuliyyəti (EPR) sisteminin tətbiqi, ekoloji vergi islahatlarının həyata keçirilməsi, yaşıl subsidiyalar və aşağı faizli kredit mexanizmləri vasitəsilə dövrüyyəvi fəaliyyətlərin stimullaşdırılması.
Təkrar emal bazarı	İkincili xammalın tədarük zəncirində struktur qırılmalar, logistika və infrastruktur çatışmazlıqları, həmçinin miqyas iqtisadiyyatının (economies of scale) formalaşmaması.	Dövrüyyəvi sənaye klasterlərinin yaradılması, sənaye simbiozu modellərinin tətbiqi, ikincili xammal bazarının institusional inkişafı və mübadilə platformalarının formalaşdırılması.
Monitoring və qiymətləndirmə sistemi	Material axınları üzrə statistik məlumatların qeyri-kafi olması, dövrüyyəvilik səviyyəsini ölçən milli indikator sisteminin olmaması və məlumatların parçalanmış xarakter daşması.	Material Axını Analizi (MFA) metodologiyasının tətbiqi, dövrüyyəvilik indeksinin yaradılması və real vaxt rejimində milli monitoring sisteminin qurulması.
İstehlakçı davranışı	Xətti “istehsal-et–istifadə-et–at” modelinə bağlılıq, təkrar emal olunmuş məhsullara qarşı etimadsızlıq, məlumat çatışmazlığı və ekoloji şüurun aşağı səviyyəsi.	Davranış iqtisadiyyatı alətlərinin tətbiqi, “yaşıl istehlak” təşviq kampaniyaları, ekoloji markalanma (eco-labelling) sisteminin

Problem sahəsi	Struktur və institusional baryerlər (səbəb–nəticə əlaqəsi)	Siyasət alətləri və institusional müdaxilə mexanizmləri
		genişləndirilməsi və eko-dizayn standartları vasitəsilə maarifləndirmə.
İstehsalçı davranışı	İstehsalçıların qısamüddətli mənfəət maksimizasiyasına üstünlük verməsi, məhsulun həyat dövrü analizinin (LCA) strateji qərarverməyə inteqrasiya olunmaması və davamlı istehsal modellərinə keçiddə institusional stimulların zəifliyi.	Eko-dizayn tələblərinin normativ şəkildə tətbiqi, Ar-Ge fəaliyyətlərinin subsidiyalaşdırılması, dövrüyyəvi biznes modellərinin (Product-as-a-Service) təşviqi və uzunmüddətli davamlılıq strategiyalarının inteqrasiyası.

Mənbə: Müəllif tərəfindən OECD (2021), World Bank (2022), UNEP (2023) və European Commission (2020) əsasında hazırlanmışdır.

EMPIRİK TƏHLİL VƏ STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRMƏ

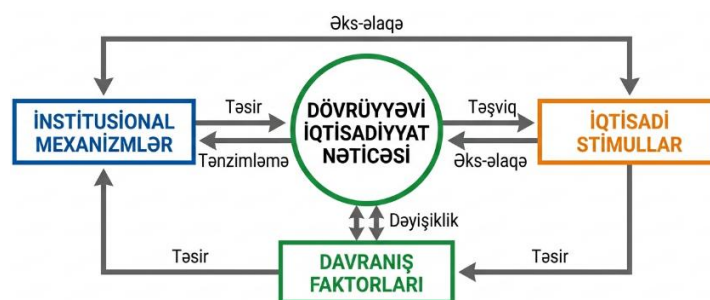
Azərbaycanda dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçidin real vəziyyətini qiymətləndirmək məqsədilə mövcud statistik göstəricilər və beynəlxalq müqayisələr təhlil edilmişdir. Aparılan təhlil göstərir ki, ölkədə iqtisadi inkişaf hələ də əsasən resurs-intensiv modelə əsaslanır. Empirik təhlil yuxarıda qeyd olunan metodoloji çərçivəyə uyğun olaraq həyata keçirilmişdir. Dünya Bankının məlumatlarına görə, resurs məhsuldarlığı göstəriciləri inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha aşağı səviyyədə qalır ki, bu da iqtisadi artımın struktur baxımdan tam transformasiya olunmadığını göstərir (World Bank, 2022). OECD-nin qiymətləndirmələrinə əsasən, tullantıların təkrar emal səviyyəsi və ikincili xammal bazarının inkişafı dövrüyyəvi iqtisadiyyatın əsas indikatorları hesab olunur (OECD, 2021). Azərbaycanda isə bu sahədə müəyyən institusional təşəbbüslərə baxmayaraq, təkrar emal bazarının dərinliyi və iqtisadi səmərəliliyi hələ məhduddur. Bu vəziyyət resurslardan istifadənin hələ də xətti iqtisadi model prinsiplərinə uyğun olduğunu göstərir. Müqayisəli təhlil göstərir ki, Avropa ölkələrində dövrüyyəvi iqtisadiyyat indikatorları daha yüksək səviyyədədir və bu, əsasən effektiv institusional mexanizmlər, iqtisadi stimullar və inkişaf etmiş bazar infrastrukturu ilə izah olunur (European Environment Agency, 2022). Azərbaycanda isə bu mexanizmlərin tətbiqi hələ ilkin mərhələdədir və onların praktiki effektivliyi məhdud xarakter daşıyır. Enerji sektorunda bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı müsbət dinamika nümayiş etdirsə də, ümumi enerji balansında payı hələ kifayət qədər yüksək deyil. Bu isə yaşıl iqtisadi transformasiyanın struktur baxımdan tam formalaşmadığını və enerji sektorunda diversifikasiyanın daha da gücləndirilməsinə ehtiyac olduğunu göstərir. Bundan əlavə, istehlakçı davranışları və ekoloji şüur səviyyəsi də dövrüyyəvi iqtisadiyyatın inkişafına birbaşa təsir göstərir. Mövcud vəziyyət göstərir ki, əhali arasında tullantıların çeşidlənməsi və təkrar istifadə vərdişləri hələ geniş yayılmamışdır ki, bu da davranış baryerlərinin mövcudluğunu təsdiqləyir (UNEP, 2023). Beləliklə, aparılmış empirik təhlil göstərir ki, Azərbaycanda dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid üzrə müəyyən institusional irəliləyişlərə baxmayaraq, real iqtisadi nəticələr və davranış göstəriciləri bu prosesin hələ ilkin mərhələdə olduğunu göstərir. Bu isə normativ-hüquqi təşəbbüslərlə praktiki tətbiq arasında uyğunsuzluğun mövcudluğunu təsdiqləyərək “yaşıl paradoks”un empirik əsaslarını formalaşdırır.

İnstitusional mexanizmlərin təhlili və sistemli məhdudiyyətlər

Dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçidin uğuru ilk növbədə institusional çərçivənin səmərəliliyindən asılıdır. Geissdoerfer və digərləri qeyd edirlər ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyat yalnız texnoloji dəyişiklik deyil, eyni zamanda sistem səviyyəsində institusional transformasiya tələb edən kompleks modeldir

(Geissdoerfer və b., 2017). Bu baxımdan, normativ-hüquqi baza, idarəetmə strukturları və iqtisadi stimullaşdırma mexanizmləri qarşılıqlı şəkildə fəaliyyət göstərməlidir (World Bank, 2022). Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatla bağlı strateji sənədlər mövcud olsa da, onların icra mexanizmləri və koordinasiya səviyyəsi tam integrasiya olunmuş sistem xarakteri daşımır. OECD-nin hesabatlarında göstərilir ki, institusional parçalanma və funksional səlahiyyətlərin qeyri-dəqiq bölgüsü yaşıl siyasətlərin effektivliyini azalda bilər (OECD, 2021). Müxtəlif dövlət qurumları arasında koordinasiya mexanizmlərinin zəif olması qərarların icrasında gecikmələrə və resursların səmərəsiz istifadəsinə səbəb ola bilər (OECD, 2021). Digər mühüm məhdudiyyət iqtisadi stimullaşdırma alətlərinin yetərincə güclü olmamasıdır. Dünya Bankının araşdırmalarında qeyd olunur ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyatın effektiv tətbiqi üçün bazar siqnalları düzgün formalaşdırılmalı və iqtisadi təşviqlər adekvat şəkildə dizayn edilməlidir (World Bank, 2022). Əgər təkrar emal və resurs səmərəliliyi sahəsində fəaliyyət göstərən subyektlər üçün maliyyə dəstəyi mexanizmləri zəifdirsə, bazar iştirakçıları ənənəvi xətti modelə üstünlük verə bilərlər. Avropa Komissiyasının Dövrüyyəvi İqtisadiyyat üzrə Fəaliyyət Planında monitoring və hesabatlılıq mexanizmlərinin əhəmiyyəti xüsusi vurğulanır (European Commission, 2020). Siyasətlərin effektivliyini qiymətləndirmək üçün statistik göstəricilərin və ölçmə sistemlərinin mövcudluğu vacibdir. Şəffaf məlumat bazasının olmaması strateji qərarların qəbulunu çətinləşdirir və islahatların real təsirini qiymətləndirməyə mane ola bilər. Lieder və Rashid dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tətbiqində əsas çətinliklərdən birinin normativ baza ilə real bazar mexanizmləri arasındakı uyğunsuzluq olduğunu qeyd edirlər (Lieder & Rashid, 2016). Hüquqi çərçivənin mövcudluğu kifayət deyil; onun iqtisadi təşviqlərlə və bazar davranışı ilə uzlaşdırılması vacibdir (Kirchherr et al., 2018). Ellen MacArthur Foundation da vurğulayır ki, dövrüyyəvi modelin effektivliyi yalnız ayrı-ayrı layihələrlə deyil, sistemli institusional integrasiya ilə mümkündür (Ellen MacArthur Foundation, 2019). Beləliklə, Azərbaycanda institusional mexanizmlər normativ baxımdan formalaşmaqda olsa da, onların qarşılıqlı integrasiyası, iqtisadi stimulların adekvatlığı və icra səmərəliliyi baxımından müəyyən sistemli məhdudiyyətlər qalmaqdadır. Məhz bu məhdudiyyətlər dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçidin sürətini zəiflədir və iqtisadi islahatların gözlənilən nəticələrinin tam reallaşmasına mane olur.

Şəkil 1: Dövrüyyəvi iqtisadiyyatın institusional və davranış qarşılıqlı təsir modeli

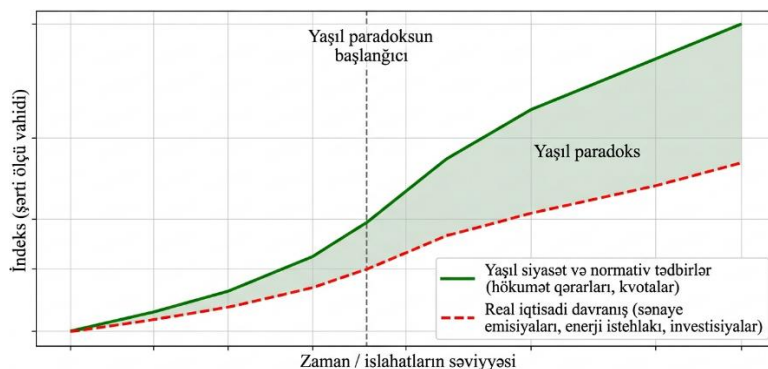
Mənbə: Müəllif tərəfindən beynəlxalq yanaşmalar əsasında hazırlanmışdır (OECD, 2021; European Commission, 2020; UNEP, 2023).

Təqdim olunan model müəllif tərəfindən formalaşdırılmış konseptual çərçivədir və dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid prosesində institusional mexanizmlər, iqtisadi stimullar və davranış faktorlarının qarşılıqlı təsirini sistemli şəkildə əks etdirir. Model analitik alət kimi istifadə olunaraq mövcud problemlərin struktur təhlilinə və onların qarşılıqlı əlaqələrinin müəyyən edilməsinə imkan verir.

Davranış baryerləri və “yaşıl paradoks” fenomeni

Dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tətbiqində yalnız institusional və iqtisadi mexanizmlər deyil, həm də davranış amilləri həlledici rol oynayır. Kirchherr və digərlərinin araşdırmalarında qeyd edilir ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçidin qarşısında duran əsas baryerlərdən biri istehlakçı və istehsalçı davranış modellərinin dəyişməyə müqavimət göstərməsidir (Kirchherr və b., 2017). Ənənəvi xətti istehlak modeli – “istehsal et, istifadə et, at” prinsipi – uzun illər formalaşmış iqtisadi və sosial vərdişlərlə möhkəmlənmişdir. Azərbaycanda da istehlak mədəniyyətində təkrar istifadə və təkrar emal davranışları hələ geniş yayılmamışdır. Ellen MacArthur Foundation vurğulayır ki, dövrüyyəvi modelin uğuru üçün istehlakçılar resursların dəyərini uzunmüddətli perspektivdə qiymətləndirməli və alternativ istehlak davranışlarına açıq olmalıdırlar (Ellen MacArthur Foundation, 2019). Lakin qısa müddətli iqtisadi fayda və qiymət amili çox zaman ekoloji məsuliyyəti üstələyir. Bu kontekstdə “yaşıl paradoks” anlayışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Geissdoerfer və digərləri qeyd edirlər ki, bəzi hallarda ekoloji təşəbbüslər iqtisadi sistemin struktur xüsusiyyətləri səbəbindən gözlənilən nəticəni vermir və hətta əks təsir yarada bilər (Geissdoerfer və b., 2017). Məsələn, enerji səmərəliliyinin artması bəzən ümumi enerji istehlakının azalmasına deyil, əksinə artmasına səbəb ola bilər (rebound effekti). OECD-nin hesabatlarında göstərilir ki, yaşıl siyasətlərin effektivliyi üçün davranış iqtisadiyyatının alətləri – maarifləndirmə, informasiya şəffaflığı və sosial normativ təsir mexanizmləri – tətbiq edilməlidir (OECD, 2021). Əks halda, hüquqi məcburiyyət və ya iqtisadi təşviq mexanizmləri təkbəşinə kifayət etmir. Lieder və Rashid də vurğulayırlar ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tətbiqi zamanı texnoloji həllər mövcud olsa belə, insan faktorunun nəzərə alınmaması sistemin effektivliyini azalda bilər (Lieder & Rashid, 2016). Bu isə göstərir ki, islahatlar yalnız normativ dəyişikliklərlə məhdudlaşmamalı, sosial-psixoloji aspektləri də əhatə etməlidir. Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində dövlət səviyyəsində qəbul edilmiş strateji sənədlər mövcuddur (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2021), lakin bu sənədlərin real nəticələrə çevrilməsi üçün ictimai şüurun formalaşdırılması və bazar iştirakçılarının davranış dəyişiklikləri mühüm şərtədir. UNEP-in son hesabatında da qeyd olunur ki, resurs istifadəsinin azaldılması yalnız texniki deyil, həm də davranış transformasiyası tələb edir (World Bank, 2022). Beləliklə, davranış baryerləri dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tətbiqində institusional məhdudiyyətlər qədər ciddi əhəmiyyət daşıyır. “Yaşıl paradoks” fenomenini isə göstərir ki, struktur dəyişikliklər və davranış uyğunlaşması paralel şəkildə aparılmadıqda islahatların effektivliyi zəifləyə bilər (Kirchherr et al., 2018; Lieder & Rashid, 2016).

Şəkil 2. Yaşıl paradoks: siyasət və real iqtisadi təsir arasındakı dinamik fərq

Mənbə: Müəllif tərəfindən European Environment Agency (2022), OECD (2021) və United Nations Environment Programme (2023) materialları əsasında konseptual modelləşdirmə yolu ilə hazırlanmışdır.

Şəkil 2-də “yaşıl paradoks” fenomeninin dinamikası vizual şəkildə əks etdirilmişdir. Qrafikdən aydın şəkildə göründüyü kimi, yaşıl siyasət və normativ tədbirlər zaman keçdikcə sürətli artım nümayiş etdirdiyi halda, real iqtisadi davranışların bu dəyişikliklərə uyğunlaşması daha ləng və mərhələli

şəkildə baş verir. Bu fərq institusional təşəbbüslərlə iqtisadi reallıq arasında zaman gecikməsinin mövcudluğunu göstərir (Kirchherr et al., 2017; Lieder & Rashid, 2016). Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, dövlət tərəfindən qəbul edilən qərarlar, kvotalar və digər tənzimləyici mexanizmlər qısa müddət ərzində tətbiq oluna bildiyi halda, müəssisələrin istehsal texnologiyalarını dəyişməsi, investisiya prioritetlərini yenidən müəyyən etməsi və istehlak davranışlarının transformasiyası daha uzun zaman tələb edir (Geissdoerfer et al., 2017; Kirchherr et al., 2017). Bu isə iqtisadi sistemin struktur xüsusiyyətləri və bazar iştirakçılarının adaptasiya qabiliyyəti ilə bağlıdır. Qrafikdə göstərilən şaquli xətt “yaşıl paradoksun başlanğıcı” kimi xarakterizə olunur və bu nöqtədən etibarən siyasət ilə real davranış arasındakı fərq daha qabarıq şəkildə müşahidə edilir. Kölgələnmiş sahə isə məhz bu uyğunsuzluğu yəni institusional irəliləyişlə iqtisadi uyğunlaşma arasındakı boşluğu ifadə edir. Bu boşluq artdıqca siyasətlərin effektivliyi nisbətən azalır və gözlənilən ekoloji nəticələr gecikmiş formada ortaya çıxır (Lieder & Rashid, 2016). Bu fenomen sənaye emissiyaları, enerji istehlakı və investisiya qərarları kimi əsas iqtisadi göstəricilərin inertliyini də nümayiş etdirir. Yəni, iqtisadi sistemdə mövcud olan texnoloji və maliyyə məhdudiyyətləri səbəbindən müəssisələr dərhal yeni ekoloji tələblərə uyğunlaşa bilmir. Bu isə dövrüyyəvi iqtisadiyyat prinsiplərinin tətbiqində əlavə çətinliklər yaradır (Kirchherr et al., 2017).

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanda iqtisadi islahatların yaşıl iqtisadiyyat və dövrüyyəvi model kontekstində inkişafı müəyyən institusional əsaslara malik olsa da, sistemli inteqrasiya və davranış uyğunlaşması baxımından hələ də müəyyən boşluqlar mövcuddur. Strateji sənədlərdə dayanıqlı inkişaf prioritet kimi müəyyən edilmişdir (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2021), lakin normativ baza ilə real bazar mexanizmləri arasında tam uyğunluq hələ formalaşmamışdır. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyatın uğurlu tətbiqi üçün vahid idarəetmə mexanizmi, effektiv iqtisadi stimullar və davranış dəyişiklikləri paralel şəkildə həyata keçirilməlidir (European Commission, 2020; OECD, 2021). Eyni zamanda beynəlxalq hesabatlarda vurğulan ki, resurs səmərəliliyinin artırılması struktur iqtisadi dəyişikliklər tələb edir və bu proses yalnız normativ tədbirlərlə məhdudlaşmır (UNEP, 2023; World Bank, 2022). Aparılmış metodoloji və empirik təhlil nəticələrin elmi əsaslı şəkildə formalaşdırıldığını göstərir. İstifadə olunan metodlar vasitəsilə əldə edilən nəticələr sistemli müqayisə və interpretasiya əsasında müəyyən edilmiş və bu yanaşma onların digər oxşar iqtisadi sistemlərdə də tətbiq oluna bilməsini təmin edir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Azərbaycanda dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid prosesində əsas məhdudiyyətlər aşağıdakılardır:

- institusional koordinasiyanın zəifliyi;
- iqtisadi təşviq mexanizmlərinin kifayət qədər güclü olmaması;
- təkrar emal bazarının məhdud inkişafı;
- istehlakçı və istehsalçı davranış modellərinin dəyişməyə müqaviməti.

Bu problemlərin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur:

- yaşıl iqtisadiyyat üzrə vahid koordinasiya mexanizminin gücləndirilməsi;
- təkrar emal və resurs səmərəliliyi sahəsində vergi və subsidiyaların optimallaşdırılması;
- monitorinq və ölçmə indikatorlarının təkmilləşdirilməsi (European Commission, 2020);

- davranış dəyişikliklərinə yönəlmiş maarifləndirmə və təşviq proqramlarının hazırlanması;
- dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlıq mexanizmlərinin genişləndirilməsi.

Tədqiqatın elmi əhəmiyyəti dövrüyyəvi iqtisadiyyat və “yaşıl paradoks” anlayışlarının integrasiya olunmuş şəkildə təhlil edilməsi və institusional–davranış yanaşmasının vahid analitik çərçivədə təqdim edilməsindən ibarətdir. Bu yanaşma mövcud elmi ədəbiyyatı genişləndirərək yeni nəzəri baxış formalaşdırır. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, əldə olunan nəticələr dövlət siyasətinin formalaşdırılması, institusional mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi və iqtisadi stimulların effektiv tətbiqi baxımından istifadə oluna bilər. Müəyyən edilmiş problemlər və təklif olunan həll istiqamətləri qərarqəbuletmə prosesində praktik əhəmiyyət daşıyır və yaşıl iqtisadi islahatların effektivliyinin artırılmasına töhfə verə bilər. Beləliklə, aparılmış nəzəri və empirik təhlilin nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid yalnız normativ-hüquqi islahatlarla məhdudlaşmamalı, eyni zamanda bazar mexanizmləri və iqtisadi subyektlərin davranış modelləri ilə uzlaşdırılmalıdır (OECD, 2021; European Commission, 2020). Əks halda institusional təşəbbüslər praktik nəticələrə tam çevrilməyərək “yaşıl paradoks” fenomeninin güclənməsinə səbəb ola bilər.

ELMİ NƏTİCƏ

Aparılmış tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyat və dövrüyyəvi inkişaf modeli istiqamətində qəbul edilmiş strateji sənədlər və proqram xarakterli qərarlar institusional əsasın formalaşdırılması baxımından mühüm mərhələ təşkil edir. Xüsusilə dövlət səviyyəsində müəyyən edilmiş inkişaf prioritetləri resurs səmərəliliyinin artırılması, ekoloji davamlılığın gücləndirilməsi və yaşıl artımın təşviqi üçün normativ çərçivənin formalaşmasına şərait yaratmışdır (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, 2021). Bununla belə, aparılmış nəzəri və empirik təhlillər göstərir ki, normativ-hüquqi bazanın mövcudluğu dövrüyyəvi iqtisadiyyatın effektiv tətbiqi üçün kifayət etmir. Müəyyən edilmişdir ki, institusional koordinasiyanın zəifliyi, dövlət qurumları arasında funksional integrasiyanın yetərli səviyyədə olmaması və icra mexanizmlərinin fragmentar xarakter daşması islahatların sistemli tətbiqinə ciddi maneələr yaradır (OECD, 2021; World Bank, 2022). Eyni zamanda, iqtisadi təşviq alətlərinin məhdudluğu, fiskal və maliyyə stimullarının qeyri-kafi səviyyəsi, eləcə də təkrar emal bazarının struktur problemləri real sektorun dövrüyyəvi modelə adaptasiyasını ləngidən əsas amillər kimi çıxış edir (Lieder & Rashid, 2016; Ellen MacArthur Foundation, 2019). Bu kontekstdə bazar mexanizmlərinin yetərinə formalaşmaması institusional təşəbbüslərin praktik nəticələrə çevrilməsini məhdudlaşdırır. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, “yaşıl paradoks”un formalaşmasının əsas səbəblərindən biri normativ mexanizmlərlə bazar iştirakçılarının faktiki davranışları arasında mövcud olan uyğunsuzluqdur (Geissdoerfer et al., 2017). İstehsalçıların qısamüddətli mənfəət motivasiyası və istehlakçıların ekoloji məsuliyyət səviyyəsinin aşağı olması dövrüyyəvi iqtisadiyyat prinsiplərinin praktik reallaşmasına mane olan əsas davranış baryerləri kimi çıxış edir (Kirchherr et al., 2017). Beləliklə, aparılmış təhlil göstərir ki, dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçidin effektivliyi yalnız hüquqi çərçivənin mövcudluğu ilə deyil, eyni zamanda institusional mexanizmlərin gücləndirilməsi, iqtisadi stimullaşdırma alətlərinin optimallaşdırılması, bazar strukturlarının inkişaf etdirilməsi və sosial-davranış uyğunlaşmasının paralel şəkildə təmin olunması ilə şərtlənir (OECD, 2021; Ellen MacArthur Foundation, 2019). Nəticə etibarilə, sistemli yanaşma tətbiq edilmədiyi təqdirdə qəbul edilmiş islahat sənədləri normativ səviyyədə qalaraq real iqtisadi transformasiyaya tam şəkildə çevrilə bilməz. Bu baxımdan, Azərbaycanda yaşıl iqtisadi transformasiyanın davamlı və səmərəli həyata keçirilməsi üçün çoxsəviyyəli idarəetmə modelinin formalaşdırılması, institusional koordinasiyanın gücləndirilməsi və davranış iqtisadiyyatı alətlərinin siyasət dizaynına integrasiyası strateji əhəmiyyət kəsb edir (World Bank, 2022; European Commission, 2020).

İşin elmi yeniliyi

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakı əsas istiqamətlər üzrə müəyyən edilir:

- Azərbaycanı iqtisadi islahatların dövrüyyəvi iqtisadiyyat konsepsiyası çərçivəsində ilk dəfə olaraq sistemli və çoxsəviyyəli şəkildə təhlili aparılmışdır;
- institusional mexanizmlər ilə davranış iqtisadiyyatı arasında qarşılıqlı əlaqə inteqrasiya olunmuş analitik yanaşma əsasında kompleks şəkildə qiymətləndirilmişdir;
- “yaşıl paradoks” fenomeni milli iqtisadi mühit kontekstində nəzəri və empirik əsaslarla elmi şəkildə izah edilmişdir (Geissdoerfer et al., 2017);
- dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçidin effektivliyinə təsir edən institusional, iqtisadi və davranış baryerləri vahid konseptual model çərçivəsində sistemləşdirilmişdir (Kirchherr et al., 2017; Lieder & Rashid, 2016);
- təklif olunan institusional–davranış yanaşması vasitəsilə yaşıl iqtisadi islahatların nəticəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün yeni analitik çərçivə formalaşdırılmışdır.

Bu yanaşma mövcud elmi ədəbiyyatda əsasən qlobal və regional səviyyədə aparılmış tədqiqatlardan fərqli olaraq, məsələyə Azərbaycan iqtisadi mühiti prizmasından yanaşmağa imkan verir və dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid prosesinin milli xüsusiyyətlərini nəzərə alan yeni elmi baxış təqdim edir.

Tətbiqi əhəmiyyəti

Tədqiqatın nəticələri dövlət siyasətinin formalaşdırılması və iqtisadi islahatların dizaynı prosesində mühüm praktik əhəmiyyət kəsb edir. Təklif olunan yanaşmalar yaşıl iqtisadiyyat üzrə institusional koordinasiyanın gücləndirilməsi, iqtisadi stimulların optimallaşdırılması və davranış yönümlü siyasət alətlərinin tətbiqi baxımından istifadə oluna bilər. Xüsusilə, tədqiqatda müəyyən edilmiş institusional və davranış baryerləri dövlət qurumları, özəl sektor nümayəndələri və digər maraqlı tərəflər üçün qərarqəbulətmə prosesində praktiki istiqamətlər təqdim edir. Bu yanaşma dövrüyyəvi iqtisadiyyata keçid prosesində siyasət alətlərinin daha məqsədyönlü və effektiv şəkildə formalaşdırılmasına imkan yaradır. Eyni zamanda, təklif olunan mexanizmlər resurs səmərəliliyinin artırılması, təkrar emal bazarının inkişafı və iqtisadi subyektlərin davranış transformasiyasının təşviqi baxımından tətbiq oluna bilər. Bu isə yaşıl iqtisadi islahatların real iqtisadi nəticələrə çevrilməsini sürətləndirə bilər. Ellen MacArthur Foundation-un vurğuladığı kimi, dövrüyyəvi iqtisadiyyat yalnız texniki dəyişiklikləri deyil, həm də sistemli institusional və davranış transformasiyasını tələb edir (Ellen MacArthur Foundation, 2019). Bu baxımdan, tədqiqat çərçivəsində irəli sürülən yanaşmalar kompleks siyasət aləti kimi çıxış edərək yaşıl transformasiya prosesinin effektivliyinin artırılmasına töhfə verə bilər. Beləliklə, əldə olunan nəticələr yalnız nəzəri baxımdan deyil, həm də praktik tətbiq imkanları baxımından əhəmiyyətli olub, Azərbaycanın yaşıl iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsi üçün istifadə oluna biləcək konkret istiqamətlər təqdim edir.

İqtisadi səmərəsi

Yaşıl iqtisadi islahatların və dövrüyyəvi iqtisadiyyat prinsiplərinin effektiv tətbiqi bir sıra mühüm iqtisadi nəticələrin əldə olunmasına şərait yarada bilər. Aparılmış təhlillər göstərir ki, bu yanaşma resurslardan istifadənin optimallaşdırılması ilə yanaşı, iqtisadi strukturun daha səmərəli və dayanıqlı formada transformasiyasını təmin edir. İlk növbədə, resurs səmərəliliyinin artırılması istehsal proseslərində xərclərin azaldılmasına və əlavə dəyərin yüksəldilməsinə imkan verir. Bu isə iqtisadi fəaliyyətin daha məhsuldar və rəqabətqabiliyyətli olmasına şərait yaradır. Eyni zamanda, dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tətbiqi idxaldan asılılığın azaldılmasına mühüm töhfə verə bilər. Xüsusilə, ikincili xammal bazarının inkişafı və təkrar emal mexanizmlərinin gücləndirilməsi daxili resurs

potensialından daha səmərəli istifadəni təmin edərək xarici iqtisadi asılılıqları minimuma endirir. Yaşıl transformasiya prosesi yeni iqtisadi fəaliyyət sahələrinin formalaşmasına və innovativ biznes modellərinin inkişafına təkan verir ki, bu da yeni iş yerlərinin yaradılmasına və məşğulluğun artırılmasına səbəb olur. Bu baxımdan, dövrüyyəvi iqtisadiyyat əmək bazarının strukturunda da müsbət dəyişikliklər yaranır. Bundan əlavə, yaşıl iqtisadi islahatlar uzunmüddətli makroiqtisadi dayanıqlılığın gücləndirilməsinə xidmət edir. Resurslardan daha səmərəli istifadə, ekoloji risklərin azaldılması və iqtisadi şoklara qarşı davamlılığın artırılması ümumi iqtisadi sabitliyə müsbət təsir göstərir. Dünya Bankının qiymətləndirmələrinə görə, resurs səmərəliliyinin artırılması uzunmüddətli iqtisadi artımı stimullaşdırır və fiskal riskləri azalda bilər (World Bank, 2022). Eyni zamanda OECD qeyd edir ki, yaşıl keçid düzgün iqtisadi və institusional dizayn edildikdə rəqabət qabiliyyətini zəiflətmir, əksinə gücləndirir və yeni inkişaf imkanları yaradır (OECD, 2021). Beləliklə, dövrüyyəvi iqtisadiyyatın tətbiqi yalnız ekoloji deyil, həm də iqtisadi baxımdan yüksək səmərəlilik təmin edərək dayanıqlı və inklüziv iqtisadi inkişaf üçün mühüm zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”. Bakı, 2021.
2. Ellen MacArthur Foundation. Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change. London: EMF Publishing, 2019.
3. Ellen MacArthur Foundation. Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change. Updated Edition. London: EMF Publishing, 2021.
4. European Commission. A New Circular Economy Action Plan for a Cleaner and More Competitive Europe. Brussels: European Union, 2020.
5. European Environment Agency. Accelerating the Transition to a Circular Economy in Europe: State and Outlook 2022. Copenhagen: EEA, 2022.
6. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N.M.P., Hultink E.J. The Circular Economy – A new sustainability paradigm? // Journal of Cleaner Production. 2017, vol. 143, pp. 757–768.
7. Kirchherr J., Reike D., Hekkert M. Conceptualizing the Circular Economy: An analysis of 114 definitions // Resources, Conservation and Recycling. 2017, vol. 127, pp. 221–232.
8. Kirchherr J., Piscicelli L., Bour R., Kostense-Smit E., Muller J., Huibrechtse-Truijens A., Hekkert M. Barriers to the Circular Economy: Evidence From the European Union (EU). Ecological Economics, 2018, vol. 150, pp. 264–272.
9. Lieder M., Rashid A. Towards circular economy implementation: A comprehensive review // Journal of Cleaner Production. 2016, vol. 115, pp. 36–51.
10. OECD. Towards a Circular Economy: Policy Pathways for Sustainable Development. Paris: OECD Publishing, 2021.
11. United Nations Environment Programme (UNEP). Global Resources Outlook 2023: Bend the Trend – Pathways to a Liveable Planet as Resource Use Spikes. Nairobi: UNEP, 2023.
12. World Bank. Squaring the Circle: Policies from Europe’s Circular Economy Transition. Washington DC: World Bank Publications, 2022.